

ROLE MODELS OF ENTREPRENEURSHIP AND LEADERSHIP IN ROMANIAN LITERATURE

Suzana Carmen Cismaş

Assoc. Prof., PhD, USAMV Bucharest

Abstract: The comparative literature approaches on rural themes assist better understanding of village culture and patterns of leadership and entrepreneurship emerging in such societies. Professors should be intensely motivated to widen students' horizons with folk heritage and prose masterpieces related to reading and discussions of Nobel Prize winners' masterpieces. The aims include: cultivating students' predilection and interest towards folk art, towards understanding, valorising, preserving and promoting it; cultivating curiosity and interest in the development of intercultural values; fostering intercultural communication skills in interpersonal relations; ensuring optimal socio-affective educational environment, in what concerns the succession of generations in all relevant activities; developing feelings of respect and appreciation towards the traditional values; cultivating behaviours and moral conducts that epitomise respect for traditions of others' local heritage; building will and character consistent with traditional values. In USAMV MIEADR we are aware that education can ensure the continuity of traditions for future generations. In this respect, my activity complements the existing courses of ethnology and folklore, but also the ones on philosophy and intercultural education.

Keywords: rurality, leadership, entrepreneurship, realistic novels, world literature

Aplecarea spre universul rural e o permanență a oricărei literaturi naționale, ilustrată de multe exemple: Hardy, Balzac, Zola, Blasco Ibañez, Verga, însă are o pondere mai mare în țările cu economie predominant agrară, unde se cristalizează în curent literar independent. Coloratura specifică derivă atât din particularitățile naționale cât și din temperamentul și crezul individual al scriitorilor. O constatare se impune: scriitorii strict poporaniști nu au dat opere de valoare, în timp ce marii autori se eliberează de constrângerile curentului și de limitele lui conceptuale, arătând că, în spațiul rural atâta vreme neglijat, valorile esențiale, tipologiile diverse și complexe, tragediile zguduitoare, însușirile morale și artistice superioare și tradițiile nu sunt cu nimic inferioare celor din spațiul citadin, sursa de inspirație predilectă a moderniștilor. Se demolează astfel prejudecata că satul ar fi neinteresant și încremenit în tiparele patriarhale, inadecvat pentru drame contemporane.

Personajele apar de la început în plin zbugium sufletesc, iar autorii au intuiția estetică de a nu face lungi pregătiri ale intrigii și de a nu explica redundant ceea ce conflictul în sine nu poate reprezenta. Dacă la Rebreanu finalul e momentul maxim al intensității dramatice și se lipsește de clarificări ulterioare, la polonezul Reymont situația e diferită, înclinând spre o cântare a naturii care a invadat pământurile, ocolind cu grijă ce-a mai rămas din civilizația urbană apusă. Ambii autori își pun protagoniștii, lideri ai comunității lor, în situații limită care

răstoarnă existența obișnuită, observând oameni blajini în momente de mânie sau brutalitate necaracteristice și construind riguros tensiunea dramatică. Din familiaritatea prozatorilor cu universul rural (mentalitate, limbaj, gesturi caracteristice, situații reprezentative, detalii sugestive) izvorăște unitatea de atmosferă și manieră a prezentării țăranilor, impresia că avem de-a face cu detalii dintr-o frescă omogenă, în timp ce nuvelele din lumea orașului rămân, iremediabil, schițe citadine independente, nu un tablou unitar.

O trăsătură care-i unește romancierii rurali e perspectiva socială similară din care abordează realul. Arta lor e în primul rând un document sociologic, nu din vreo intenție programatică, ci din alegerea instinctivă a unghiului din care contemplă lumea în narațiuni de cuprindere largă a mai multor medii prin rezumarea unor destine nefericite dar nu excepționale. Dincolo de aparențe, la scrierile cu subiect țăranesc, există o întrepătrundere între parfumul trecutului, atemporalitatea rurală și modernitatea în construcție și în abordarea problemelor contemporane acute, adresându-se în aceeași măsură lectorului rafinat și publicului obișnuit. Orizontul rural nu exclude anumite categorii de cititori, preferându-i pe alții.

Prin Rebreanu și Reymont, variantele română și poloneză ale acestei tipologii de lider rural prezintă surprinzătoare asemănări, cu atât mai mult cu cât fundalul rustic pe care sunt proiectate siluetele personajelor are multe elemente comune, care parcă se evocă unele pe altele, asemănându-se sau completându-se; deși e vorba de altă țară și sensibil alte obiceiuri, încercăm, ca cititori, un sentiment de *acasă*, în nici un caz nu ne simțim străini, ci mai degrabă ne integrăm cu ușurință unei ambiante familiare și unei lumi caracterizate prin hărnicie, spirit gospodăresc, dragoste de pământ, sete de lumină și dreptate, având o stratificare socială similară celei românești, în simbioză atemporală cu natura prin ritmicitatea muncilor și stereotipia lor în conformitate cu anotimpurile. Autorii sunt legați emoțional și biografic de țăran, iar ca artiști au considerat că-și îndeplinesc o datorie de onoare zugrăvindui viața pe care i-au cunoscut-o atât de bine și spre care s-au aplecat cu deosebire, pentru că în ea au văzut izvorul energiilor naționale și sursa unor creații artistice perene prin realismul curgerii tumultuoase a existenței. Reymont comunică implicit ceea ce Rebreanu afirmă explicit: sentimentul de continuitate cu „strămoșul meu și-al unora dintre dumneavoastră, într-un sens mai larg strămoșul tuturor: țăranul“. Protestul social e evident, prin conturarea minuțioasă a paradoxul condiției țăranului: cel mai umil individ, dar reprezentantul unei clase puternice, îndelung oprimate, sărac și slab, însă dârz și hotărât, hrănind și îmbogățind din munca și suferințele lui pe asupritori, în timp ce el pare destinat a rămâne veșnic un dezmoștenit. Romanele rurale sunt un imn închinat țăranului, forței, muncii și răbdării lui, o cântare sobră și aspră ca și viața pe care o duce, izvorând din preaplin sufletesc și conștiință artistică înaltă, un protest cu tonuri de tristețe și accente critice dure, protest simplu și direct, ca o lacrimă amară ce curge pe un obraz de piatră, fierbinte și sticloasă, păstrând încă în ea lucirea ambiguă – durere sau îndârjire? – din privirea pe care o umbrise până de curând. În jurul contrastului fundamental rural-citadin gravitează aproape toate operele, iar convingerea comună e că țăranul reprezintă esența neamului și e păstrătorul spiritului național. Rebreanu spune că, de fapt, țăranul n-are un nume generic, pentru că nu e o grupare aparte, ci e poporul însuși, românul tipic. La sat omul a rămas el însuși, consecvent cu valorile lui, sub povara valurilor succesive de asupritori, în timp ce orășeanul s-a plecat în fața tuturor. Bucuriile, tristețile, pasiunile, muncile, totul e atemporal și etern în universul rural, pe când aceleași sentimente și realizări umane stau la oraș sub semnul efemerului. E demn de subliniat cum creatorii intuiesc și redau un adevăr fundamental: patima țăranului are în ea demnitate, forță, sete de viață, declanșează o schimbare, pe când patima orășeanului îl coboară pe scara morală

și are un caracter static; simpla schimbare de fundal și context social rează aceleași motive într-o altă perspectivă, consecința fiind că cititorul le va evalua etic diferit. Crezul comun al romancierilor rurali e însă că emanciparea săteanului a fost făcută de orașeni.

Din punct de vedere istoric, săteanul este piatra de temelie a țării, în viziunea prozatorilor rurali realiști. Supraviețuirea națiunii în furtunile evenimentelor, puterea de regenerare și unificare a patriei lui i se datorează, el reprezintă, paradoxal, și bătrânețea și tinerețea. Și românii și polonezii, în epoca respectivă, sunt un neam de țărani, forța națiunii depinzând precumpănitor de resursele lor morale, spirituale și combative. Dacă în evoluția altor popoare țărănimea a avut un rol secundar, pentru noi și vecinii noștri ea e esența națională pură și eternă. Cele două țări au răbdat jug asupra străin, fiind obiectul poftelor neamurilor creatoare de mare cultură sau distrugătoare de mare cultură, care au modificat granițe, dar n-au putut altera fundamental sufletul poporului păstrat la sate, în umbra istoriei. Rebreanu și Reymont îi conturează pe țărani, cu defectele și calitățile lor, ca argument viu suprem al autohtoniei. Ion și Antek nu pot concepe să părăsească satul ori să plece pe pământ străin. Țăranul e tezaurul național: cel mai mare potențial creator, cea mai mare capacitate de conservare a limbii, a credinței și a vetrei strămoșești. El e întruchiparea tuturor virtualităților și energiilor. Din rândurile lui s-au ridicat boierii patrioți și figurile eroice care au luptat pentru apărarea țării, tot el a fost oșteanul, el a fost constanta în raport cu care cei rătăciți ori înfrânți s-au regăsit (ca fratele moșierului din *Țăranii*), tot el va deveni muncitorul de la oraș, baza civilizației moderne, așa cum a fost, veacuri de-a rândul, fundamentul civilizației rurale arhaice. Nici săteanul polonez nici cel român nu se întovărășesc cu străinii. Sunt toleranți și se ajută, dacă sunt oameni de omenie, însă în rest rămân ca uleiul și apa. N-au dorit niciodată să stăpânească ceva ce nu le aparținea, dar nici n-au cedat ce era al lor, alungându-i în forme violente pe venetici. Relațiile interumane decurg în limitele normalului și evoluțiile lor nu sunt determinate de apartenența etnică, ci de calitățile și defectele umane inerente fiecăruia.

Ambii autori arată că, în majoritatea timpului, atitudinea caracteristică a țăranilor e resemnarea, dublată de credința în Dumnezeu, mai accentuată la eroii reymontieni. La începutul romanelor, sătenii sunt arătați ca purtând povara greutăților, asumându-și destinul care i-a hărăzit să muncească sisific pământul fără a se bucura deplin de rodul lui. E drept că par a se fi împăcat cu această soartă grea și injustă, străduindu-se să supraviețuiască și să-și păstreze demnitatea, însă Reymont și Rebreanu arată, în momentele cheie ale operelor lor, energiile și revolta care clocotesc sub lespede a acestei resemnări. O răbdare nemăsurată îi caracterizează. Autorii pun în lumină cu sarcasm un paradox al situației țăranului: e portretizat ca leneș și lipsit de simțire tocmai de către exploatareii lui dintotdeauna, care percep în acest mod deformat capacitatea sa de a îndura, și care, deliberat, trec cu vederea faptul că țăranul nu poate avea tragere de inimă dacă lucrează doar pentru alții și e ținut mereu în întuneric. Refuzul de a-i îmbogăți pe stăpâni din truda proprie se oglindește în ritmul muncii și devine o modalitate de autoapărare pentru țăran, nu e lene degradantă. Dacă la Reymont există o vagă idee conform căreia cei săraci sunt așa și datorită lenei, Rebreanu demolează această prejudecată, arătând că țăranul muncește pentru alții fără răsplată, fără speranță, fără bucurii; e sărac pentru că lumea e întocmită strâmb, iar încetineala muncii, când și dacă există, e o reacție normală, care vine din descurajare.

Țăranii polonezi și români se închid în sărăcie ca într-o carapace și devin încrâncenați, violenți, greu de abordat și aproape de neînțeles. Pe de altă parte, însă, lipsurile îi fac solidari. Luptă împreună ca un organism uriaș împotriva moșierului, fură împreună de la cei bogăți, au aceeași bucurie în priviri și aceleași gânduri când reîmpart averile acumulate de alții din munca lor. Rebreanu și Reymont creează personaje care se ridică și coboară prin propriile

calități ori defecte; totuși ambii romancieri exprimă implicit ideea că, dacă au limite, țărani le au din cauza obscurității culturale și a sărăciei.

Momentele de agresivitate apar când e amenințat pământul, fie din perspectiva averii personale, fie din cea a interesului național, dar și Rebreanu și Reymont arată că, pe lângă aceste izbucniri îndreptățite, există în universul rural un fond de violență primară latentă, care se manifestă chiar și în familie (cruzimea lui Vasile Baciuc când o bate pe Ana, înfruntarea dintre tată și fiu pentru avere, în care Maciej și Antek Boryna nu mai simt decât ură unul față de altul și sunt gata să se omoare). Individual (prin prim-planuri: Ion, Antek, Vasile Baciuc, Maciej Boryna) sau colectiv (răscoala ori lupta pentru pădure), oricum ar fi prezentați, țărani sunt un amestec straniu de candoare, curățenie sufletească, violență, șiretenie și patimă.

Prozatorii realiști folosesc o tehnică similară în prezentarea sufletului contradictoriu, plin de întortocheri ciudate, al țaranului. Se consemnează în principal acțiunile personajului, nu și detaliile mecanismului afectiv ori procesul profund al gândirii. Vocea auctorială se abține de la comentarea caracterelor, conturându-le doar prin lumini și umbre, înregistrând cinematic acțiunea. Toate personajele rurale au o reciprocă dependență care îi leagă până aproape să-i încătușeze. Nici unul din oamenii înfățișați în roman nu trăiește o viață distinctă, individuală. Toți sunt strâns uniți și se completează ca părțile unui același uriaș organism. Eroul principal al epopeei este în realitate satul. Ceilalți, indivizii, sunt doar părți constitutive ale unui tot și dobândesc, prin chiar această calitate, caracterul de tipuri care rezumă viața generațiilor precedente. Frânturile de gânduri și decizii ale fiecărui individ se ciocnesc și se contopesc într-o hotărâre colectivă. Singurătate și izolare nu există, așa cum nu există fuga din fața unor probleme nerezolvate încă; țaranul face față deschis greutăților și nu-și permite răgazuri de rătăcire, fiindcă nimeni nu muncește în locul lui pentru supraviețuirea sa. Viața satului e croită în așa fel încât omul nu se poate ascunde de ceilalți și nici nu poate opri pătrunderea, uneori violentă, a altora în viața proprie. Dependența reciprocă a țaranilor vine din modalitatea colectivă de a gândi, din interesele comune (lucrări agricole, posibilitatea de a mai obține pământ), din caracterul complementar al muncii fiecăruia (țaran, morar, fierar, învățător, preot), și e în strânsă legătură cu solidaritatea lor în fața pericolelor și sărăciei. În plus, profilurile individuale de care pomenea Rebreanu nu rezumă doar permanențele trecutului, ci și mentalități tipice din satul contemporan autorilor: Ion e patima pentru pământ, Hanka e femeia care continuă demn, ca o luptătoare care învinge în cele din urmă, renăscând din cenușa dragostei umilite; Maciej Boryna și Vasile Baciuc sunt părinții, generația în vârstă, care nu renunță la ogor, pentru că asta ar însemna sărăcie, umilință, sfârșitul independenței, practic moartea socială, dacă nu chiar fizică.

Viața rurală se organizează conform succesiunii anotimpurilor. Fiecare an seamănă cu ceilalți, înscriindu-se într-un tipar temporal etern, care îi dă țaranului o aureolă mitică, o valoare simbolică, emblematică și îl prezintă ca pe un factor de permanență. Ion – nume atât de răspândit, încât a ajuns aproape substantiv comun, denumind o clasă socială – e un personaj generic și e pus într-o situație clasică, tipică: sărac, n-are altă șansă decât să asculte glasul pământului, apoi nu poate înăbuși glasul iubirii. Răscoala e și ea o atitudine specifică a țaranului împilat. Cartea lui Reymont se structurează în patru volume, fiecare arătând un anotimp, cu muncile și atitudinile umane inerente lui. Alături de curgerea timpului istoric, romancierii consemnează integrarea personajelor în cercul temporal etern al interacțiunii mitice cu pământul. Traiul pe două coordonate ale timpului explică o parte din particularitățile eroilor: răbdarea, rezistența, resemnarea, caracterul peren al creației lor estetice, nesecata putere de muncă, sentimentul datoriei față de glie și neam. Măiestria romancierilor constă în aceea că au creat caractere deopotrivă tipice și particular-individuale, independente, dar și

părți conectate ale unui întreg, rezumând reacțiile unui grup social, concret istorice, dar și generice și eterne în același timp. E un alt paradox al țăranului, pe care scriitorii îl ilustrează magistral: pendularea între *acum* și *dintotdeauna*.

Rebreanu vorbește astfel despre personajele reymontiene: „Țăranii lui sunt construiți din materiale foarte dure, conturați parcă cu toporul. Când ni-i arată în colibe lor, fac impresia că de-abia se pot mișca sau că mereu se izbesc cu capul de tavanele prea joase. Afară însă, în aer liber, țăranii lui au mișcări gigantice, umblă ca niște coloși, se exprimă veșnic în limba veritabilă și frumoasă a țăranului polonez care se pare că a păstrat într-însa gustul pământului ca și limba țăranilor noștri“. Tot statură uriașă au și eroii rebrenieni și nici ei nu pot fi îngrădiți de limitele comune. Sunt înalți, bine legați, ca Petre Petre, Ion și Mateusz, Antek ori Maciej Boryna; degajă o impresie de forță și agilitate, de autoritate și energie. Munca și lupta pentru dreptul lor i-a asprit. Sunt în mod natural liderii grupului în care se află: de Ion ascultă ceilalți flăcăi din sat, iar pentru asta George îl pizmuiește, Petre dă tonul acțiunilor mulțimii, Antek rămâne punctul de reper pe care îl caută toți când Boryna zace după bătaia pentru pădure. Încleștarea între două forțe sensibil egale produce descărcarea urii și conduce la un final amiabil (lupta lui Mateusz cu Antek, din care primul e bătut rău, cu coastele rupte, luat pe sus și aruncat în iazul morii, culmea ofensei pentru un flăcău așa de zdravăn; motivul era Jagna; dar ura nu va persista și ei vor redeveni prieteni).

Cât privește contopirea cu pământul etern, dincolo de viață și de neant, nici unul din scriitori nu-și arată eroii dornici să se întoarcă prin moarte în pământ, ci le reliefează extraordinara forță vitală, de regenerare și progres, conform căreia ei vor să-l cultive, să-l supună voinței lor. De fapt țăranii se tem de fenomenul enigmatic al morții (Ana, Kuba, Agata), iar când pășesc dincolo de existență parcă s-ar semăna pe ei înșiși în țărână, așa cum moare Boryna, cu fața la pământ și cu brațele deschise, parcă îmbrățișându-l.

Importanța socială (privilegiu și datorii) pe care o are personajul în sat e în funcție de avere. În raport direct cu aceasta, el participă și la acțiunea romanului, mult mai mult spațiu narativ acordându-se gospodarilor decât clăcașilor. Gospodarul e cel care posedă multe loturi, e privit cu respect și interes de ceilalți, e ascultat, i se prețuiesc inteligența, munca, spiritul practic, oamenii îi caută prietenia și sfatul. În biserică stă la loc de cinste, în față, lângă altar, pe când săracii stau aproape de ieșire. Maciej Boryna, spre exemplu, gospodarul de frunte, are cuvântul hotărâtor în disputa dintre țărani și boier. Sfatul satului îi încredințează conducerea mulțimii în împrejurări critice: moșierul vânduse pădurea la care aveau drept și țăranii. Cei bogați sunt socotiți și cei mai înțelepți, iar cei fără pământ, slugile și cerșetorii nu au dreptul să-și spună părerea în sfatul obștesc ori să ocupe locuri de frunte la cârciumă sau la slujbă. Bogații nu mănâncă odată cu argații, pe care îi privesc cu un dispreț îngăduitor (ca în romanele *Avanpostul* de Prus sau *Setea* de Titus Popovici). Comportarea bogaților e unitate de măsură în plan etic pentru cei nevoiași: argații Kuba și Pietrek se străduiesc adesea să imite fermitatea și vorba ponderată din conduita lui Maciej Boryna. Și cei bogați și cei săraci iubesc cu patimă pământul. El e sursa bunăstării materiale și a prestigiului în stratificarea rurală. Posesia lui regizează desfășurarea întregii vieți sociale, duce la drame și tragedii, la conflicte violente, care consumă uriașe energii afective și materiale. Cei bogați sunt mândri că sunt fruntea satului și-și păzesc moșia cu strășnicie, neamestecându-se cu cei mai săraci. Au un ascendent față de cei fără avere, a căror comportare e sfioasă și umilă, ca a Agatei ori a Glanetașului. Pentru că le dă întâietate în ierarhia satului, averea determină în mintea posesorilor ei o supraestimare a însușirilor personale, ce evoluează de la siguranța de sine la trufie. Scriitorul român e mai aproape de adevăr, arătând că dacă e bogat, personajul nu e neapărat și inteligent, demn de stimă ori liderul comunității, ca în cazul lui Vasile Baci,

despre care toți cred că patima pentru pahar nu-i face cinste. Fără pământ nimeni nu e luat în seamă, oricâte calități ar avea: Ion e muncitor, gospodar, mândru, voinic, isteț, dar, pentru că e sărac, e jignit de viitorul socru, care îi spune că îi trebuie ca ginere un om cumsecade, nu o fleandură, nu un tâlhar ca el, pe care-l va sili să nu se mai apropie de fata lui.

Pământul e catalizator. Scoate la iveală tot ce-i bun și tot ce-i rău în țăran: hărnicie, putere de muncă, devotament, perseverență, dragoste de viață, integrare armonioasă în natură, voința de a învinge, puritate și frumusețe spirituală vizibilă în obiceiuri legate de cultivarea lui sau de strânsul roadelor, dar și dârzenie, ranchiună, șiretenie, agresivitate, dorință pătimașă de răzbunare, uitarea omeniei elementare față de familie și aproape. Există o forță mai presus de ei care îi face capabili să-i oblige pe ceilalți (boier sau consătean înstărit) să li-l vândă ori să li-l dea pur și simplu (țăranii reymontieni îl conving pe moșier să le vândă lor pământul, iar Ion îl forțează pe Vasile Baci prin înșelarea Anei). Oricât de răi ar fi însă, nu ajung la cruzimea lui Buteau din romanul zolist. Țăranul e o împletire de alb și negru din punct de vedere moral, iar factorul economic dezvoltă niște însușiri deja existente în caracterul lui. Chestiune de supremă importanță în viață, ogorul îi face pe țărani suspicioși. N-au încredere în moșier, în notar, în ministru ori judecător, nici măcar în consăteni. Patima pentru pământ nu e o banală sete de bogăție, ci se împletește cu dorința ancestrală a țăranului de a fi tratat demn de către ceilalți și de a trăi normal, nu într-o sărăcie subumană. De aceea își spune Ion „trebuie s-o iau pe Ana... trebuie“, și tot de aceea țăranul reymontian cugetă că moșierii sunt ca lupii care stăpânesc tot împrejurul gospodăriei lui tot mai mici și mai greu de dus pe zi ce trece; cercul se strânge mereu, iar omul fără pământ simte că parcă n-ar avea picioare și nu ar putea ajunge nicăieri. Firește, cu unele rețușuri, ideea de bază e că valoarea socio-umană a personajului e dată de avere: ești cât ai. De aceea calculele sentimentale și matrimoniale pornesc de la ideea extinderii loturilor și rotunjirii averii. Bătrân și atât de bogat, urmând să se însoare cu Jagna, de departe cea mai frumoasă fată din sat, cu avere considerabilă, Maciej Boryna se gândește totuși cu precădere la terenurile bune din zestrea viitoarei soții, care, situate chiar lângă ale sale, i-ar mări avutul. Și dragostea și căsătoria urmează mecanismul asocierii și redistribuirii pământului. De aceea și în satul rebrenian și în cel reymontian există regula nescrisă conform căreia personajul e bine să stea cu cei de o seamă cu el, pentru că legăturile dintre polii opuși ai acestei ierarhii generează tragedii (Ion, Ana, Florica, George, Szymek și Dominikowa – mama sa); e bine să stăvilești sentimentele care se opun calculelor funciare. Lupta pentru pământ e lupta pentru existență. Cei înstăriți vor tot mai mult, cei sărmani ceva, oricât, puținul care să le asigure traiul și respectul. Încleștarea pentru a-l obține e generatoarea majorității evenimentelor din lumea rurală, pe care autorii le urmăresc atât în plan general, social, cât și în oglindă, în universul limitat al familiei. Această alternare de unghiuri în observarea aceleiași probleme ni-i arată pe cei doi creatori ca maeștri ai contrapunctului, care se debarasează în mod realist de orice comentariu. În cadrul restrâns al familiei, patima pământului îmbracă de cele mai multe ori forma unui conflict între generații. Autoritatea lui pater familiae e contestată de fiii însurați care vor să preia conducerea și privilegiile ce decurg din aceasta. Tinerii se plâng de inferioritatea în care sunt ținuti în virtutea tradiției. Impulsivitatea vârstei lor condamnă încetineala bătrânilor în a lua hotărâri. Cred că sunt persecutați de cei vârstnici și se revoltă împotriva lor. La rândul lor, ceilalți nu renunță de bună voie la autoritatea pe care o au, câtă vreme mai pot munci. Sunt și ei îndărătnici, pentru că alții care au cedat au sfârșit trist, copiii nu i-au îngrijit, iar ei s-au stins în mizerie și uitare. Oamenii se abrutizează, luptându-se pe viață și pe moarte cu părinții, frații ori socrii, pentru pământ: Ion cu tatăl Anei, Antek cu tatăl său, Szymek cu propria mamă ori ginerele cu socrul său, Bartek, pe care-l bate cu ură și disperare după o jumătate de an de

ceartă fără rezultatul sperat – obținerea loturilor; tot satul se miră de ticăloșia la care s-a ajuns când preotul se duce la omul în agonie, însă astfel de lupte vor continua. Pasiunea pentru pământ influențează evoluția psihologică, adesea exacerbând patologic unele laturi caracteriale specifice: lăcomia, agresivitatea, ori tendința pătimașă de a-și păstra și spori averea prin orice mijloace. Conflictul între țărani cu pământ și cei fără pământ e consemnat indirect la Reymont și direct la Rebreanu. În interiorul familiei ori în afara ei, toate stările tensionate se rezolvă în favoarea celor avuți, chiar în dauna propriilor copii, mai curând alungați și dezmoșteniți decât puși în drepturile lor înainte de moartea părinților.

Tot pământul, însă, e cel care-l umanizează pe țăran, îl ridică la o demnitate demiurgică în procesul muncii. Dragostea pe care i-o poartă omul din popor e covârșitoare și naturală, căci nu-l privește ca pe un obiect de exploatare, ci ca pe o ființă vie, față de care nutrește un sentiment straniu de adorație și teamă. În acest context, nici Rebreanu, nici Reymont nu se pot abține să nu prezinte, fără însă a insista, poza hieratică a țăranului în fața ogorului pe care-l stăpânește și căruia i se dedică, dându-i și ultimul strop de vlagă, și pe care îl sărută sau îl îmbrățișează pătimaș cu privirea. La personajul reymontian sentimentul identificării cu natura e un resort suplimentar al acestei atitudini. Pământul e rostul de a fi al săteanului și are un glas auzit și înțeles numai de cel care-l muncește. Oamenii îl lucrează cu frenezie, cu disperare. Țăranul se înfige în pământul lui precum copacul. Pământul e tragedia sau fericirea pentru individ, dar și pentru colectivitate. El seamănă discordii și dezbinări, dar tot el îi coalescează pe săteni, îi solidarizează în lupta pentru un scop comun. Buni sau răi din cauza dramelor anonime dar intense pe care le trăiesc, oamenii sunt solidari și milostivi.

Reymont analizează problema doar din perspectiva țăranului, în timp ce Rebreanu o reflectă în oglinzi multiple: părerea avocatului, moșierului, arendașului, ziaristului, orășeanului etc. În satul polonez oamenii discută despre ce scrie la gazetă, anume că nimeni nu trăiește așa greu ca ei: moșierul ți-e stăpân, popa ți-e stăpân, slujbașul ți-e stăpân și nu-ți rămâne decât să le muncești tuturor, să le faci temenele și să mori de foame. Sătenilor nu le mai ajunge cât au. Peste puțin timp o să rămână doar câte o brazdă de om, în timp ce boierul are mai mult decât ar avea două sate împreună. Țăranul a fost condamnat la o existență aproape vegetală veacuri de-a rândul, o viață de chinuri și umilințe, pe care numai el o putea îndura, îndărătnicindu-se în răbdare, fiind începutul și sfârșitul pentru neamul său, constanta care a păstrat ființa națională și glia, în timp ce bogații și orășenii plecau primii, luând cu ei aurul care le asigura, oriunde, aceeași viață de bleșug. Arendașul pleacă la începutul tulburărilor, de nevoie. Țăranul nu pleacă nici de voie, nici de nevoie; smuls de pe ogorul lui, ar fi ca un arbore dezrădăcinat.

Patima ancestrală pentru pământ e înfățișată de cei doi romancieri folosind aceeași tehnică: ilustrarea la nivel individual, prin personaje memorabile, de o deosebită forță vitală și expresivitate (Ion, Antek, Maciej Boryna, Vasile Baciuc), la care se adaugă analiza mentalității generațiilor în conflict, pentru ca apoi, la un ultim nivel, să se renunțe la investigarea acestei probleme în atmosferă pașnică, ea fiind reliefată în context violent și colectiv (lupta pentru pădure a țăranilor reymontieni, răscoala țăranilor rebrenieni). Se remarcă indiscutabil o gradare a lărgirii orizontului, o viziune care, pe măsură ce se deschide, se și generalizează. Nici unul dintre scriitori nu precizează concret momentul istoric exact al acțiunii, concentrându-se asupra trăsăturilor de bază ale țăranilor și asupra caracteristicilor luptei lor. De aici se degajă o puternică impresie de permanență, atemporalitate și generalitate a semnificației. Țăranii își poartă dușmănia sub haina umilinței ancestrale, a glasului supus și a atitudinii docile.

Romancierii recurg la modalitatea artistică de a caracteriza eroul colectiv prin intermediul gândurilor unui personaj individual situat în afara scenei concrete a revoltei (arendașul Ilie Rogojinaru, moșierul, notarul reymontian ori pretorul). Deci revolta și consecințele ei prilejuiesc o rotire de medii. Rebreanu și Reymont folosesc procedee comune de caracterizare. Modalitatea obișnuită e conversația, fără ca vreun personaj să iasă clar și irevocabil definit din discuția purtată de mai mulți inși. Impresiile se suprapun, conturând în perspectivă eroul. Autorii explorează prezența eroului colectiv la diferite niveluri, pornind de la cel de bază, unde masele sunt văzute ca un personaj cu suflet obscur, cu procese de inteligență și voință încete, în care deșteptăciunea e înlocuită cu viclenia și umorul sinistru, până la treapta superioară unde gloata nu mai are, în dezlănțuirea ei, ceva peiorativ, ci e un simbol al energiei și setei de dreptate a poporului. La fel de impulsivi ca țărani polonezi, cei români par, totuși, mai încordați și mai concentrați în goana lor după pământ, cu mișcări sufletești mai puțin lejere, ce se desfășoară pe suprafețe mai reduse.

Eroul colectiv raționează într-un fel aparte, prezentat similar cu o extraordinară intuiție de cei doi scriitori. Gândurile circulă de la individ la individ. Fiecare reia și cântărește ce s-a spus anterior, iar succesiunea replicilor redă procesul cețos și gradat în urma căruia se iau deciziile. Mintea e o scenă pe care se luptă diverse idei și intenții. Rebreanu și Reymont extind această scenă când redau elaborarea ideilor eroului colectiv, punând câte un personaj să exprime succesiv câte una din atitudinile acestei lupte. În consecință, dramatismul crește și din punct de vedere al construcției, scena se articulează mai bine, e mai clară și mai ușor de urmărit, ca să nu mai vorbim de faptul că ambii prozatori arată realist că gloata – orice fel de gloată – nici n-ar putea gândi mai nuanțat sau în altă succesiune de etape. Până să fie definite și exprimate, părerile pendulează între polii opuși, ceea ce se oglindește în folosirea modalelor comparative care schimbă conturul ideatic în mod neașteptat, până aproape de contrariul opiniei de bază anterior exprimate.

Aspectul fizic al eroului colectiv denotă forță, tenacitate, neînduplecare, dar, paradoxal, și slăbiciune. Gloata e formată din oameni cu obraji galbeni și supti, care zvâcnesc când își aud mațele ghiorăind de foame, dar și din Petre Petre ori Antek, simboluri ale puterii, înconjurate parcă de o aură specială. Înalți, bine clădiți, hotărâți, cei doi seamănă și în nerăbdarea de a folosi mijloace violente împotriva boierilor. Totuși, acestea sunt niște similitudini exterioare, pentru că evoluția ulterioară a personajelor și concepția de bază asupra lor sunt fundamental deosebite. Eroul colectiv și tot ce se află în jurul lui se dimensionează enorm. Suma acțiunilor sale, foarte greu coordonate, dă impresia de forță care oscilează între dezorientare și dezlănțuire violentă, iar dacă la început există o gradare a gesturilor, ea se pierde treptat într-o aglomerare de scene intense, aparent dispartate, pe care le unește disperarea luptătorilor.

În romanele rurale se face monografia individuală și colectivă a setei de pământ ancestrale a țaranului. Scriitorii recurg la un paralelism între generații: Ion și Vasile Baciuc sunt doi egali la vârste diferite, la fel ca Antek și tatăl său, Maciej Boryna. Trăsături comune le sunt setea de pământ, automistificarea (se autoînșală spunându-și că nici o scadență nu îi amenință, că își pot păstra la nesfârșit averea și statutul social privilegiat, că nu au în nimeni vreun rival serios), tehnicile asemănătoare de luptă împotriva adversarului (învață unul de la altul să folosească aceleași arme; paradoxal, dușmănia îi e proprie), simetria în luptă și reciprocitatea soluțiilor (rolurile se inversează, dar bătălia continuă). Toți duc un război în cerc închis și nici unul nu va ieși învingător. Ion și Vasile Baciuc sunt la fel de încăpățânați, urmărind tenace același scop pe care și l-au stabilit gândind unilateral. Vasile Baciuc simte în Ion un vrăjmaș: cum a fost el în tinerețe, așa e feciorul Glanetașului acum. Cineva care-i

judecă din afară înțelege mai greu conflictul: amândoi par niște țărani de treabă, fără deosebiri de netrecut: dacă unul e bogat, în schimb celălalt e dezghețat și mai harnic, ceea ce face uneori cât o moșie. Sunt semeți și lipsiți de omenie în aceeași măsură: socrul nu i-a dat fata când a vrut ginerele, acum ginerele nu o mai vrea, deși socrul i-ar da-o. Tatăl Anei se îmbogățise ca și Ion, dar își cinstise și își iubise soția bogată; din toți copiii supraviețuise doar Ana, față de care bătrânul avea, într-un cotlon depărtat al minții, sentimente de ură, fiindcă pentru a aduce pe lume un copil oarecare îi murise nevasta, sprijinul său, lăsându-l singur și fără rost pe lume; când a înmormântat-o, a îngropat și o parte din sufletul lui. Ion și Antek, aceeași generație, reprezintă portretul tipic individual al țăranului. Parafrazându-l pe Călinescu, toți flăcăii din sat sunt varietăți de Ion și Antek. Amândoi au o demnitate structurală și un simț al onoarei emblematic. Ion spune: „Mai bine să mă spânzure decât să mă calce în picioare“, aceeași mentalitate pe care o are și Antek în conflictul cu autoritățile pentru școală și pădure. Sunt plini de încredere în propria persoană, mergând până la sfidare față de cei din jur. Harnici, lucrează cu spor, simt plăcerea de a munci, bucuria de a realiza ceva. Oboseala îl întărâta ca o patimă. Munca îi era dragă, oricât ar fi fost de aspră, ca o râvnă ispititoare. Uneori lucra ca și cum și-ar fi pus în gând să se îmbogățească într-o clipă, ca să scape de orice grijă. Caracteristic le e faptul că sunt energici. Pentru a-și atinge scopul mută munții din loc, nimic nu li se pare imposibil și sunt în stare să învingă în orice confruntare, oricât de nefavorabilă le-ar fi postura inițială. Voința e o definitivă pentru ei. Își disciplinează forțele și își focalizează interesul asupra unui singur țel. Și feciorul Glanetașului și cel al primului gospodar din Lipce sunt ambițioși; dacă nu sunt fruntea satului, li se pare că nu sunt nimic. Sunt lacomi, nimic nu le ajunge. Lăcomia lor se îmbină cu frustrarea, complex sub presiunea căruia reacționează violent, ignorând orice barieră, ca Ion, când trage o brazdă și în delnița lui Simion Lungu, teren care-i aparținuse mai demult. Cele două personaje sunt stăpânite de un egoism fundamental, din care nu pot ieși. Fiul Glanetașului ascultă nerăbdător păsurile învățătorului, la care venise după sfat. Ce-l interesau pe el grijile altora? Numai necazul lui îl rodea. Cere sprijin de parcă ar fi uitat deja cât rău îi pricinuiseră lui Herdelea înainte, când acesta îl ajutase.

Neputința se manifestă în forme violente. Ion o bate pe Ana cu ura celui incapabil de a face altceva în fața calculului victorios, pentru moment, al lui Vasile Baci. Tot astfel, în fața imposibilității de a o avea pe Jagna, Antek se răzbună pe soție, singura care-l iubește și care-l sprijină. Pentru pământ se bate cu tatăl său, încleștați într-o ură sălbatică, strivindu-se și sugrumându-se. În urma luptei, fiul, unul dintre cei mai puternici oameni din sat, e dus în partea cealaltă a casei și stropit cu apă, pentru că e mai mult mort decât viu. Bătrânul n-avea nimic, doar scurta puțin ruptă și fața vânătă de mânie. Argatul judecă tăios că se bat de prea mult bine. Spre deosebire de brutele lui Zola însă, țăranii reymontieni și cei rebrenieni au o inocență naturală, care îi salvează de la degradarea iremediabilă. Antek și Ion au același orgoliu păgubos și inutil, aceeași trufie fără finalitate care îi macină și îi alienează.

Ambele personaje sunt exponenți viguroși ai clasei din care fac parte, eroi de epopee care trăiesc o criză a vieții de familie, fie cea a întemeierii propriului cămin, fie cea a pasiunii mature, adulterine, care îi zguduie temeliiile. Amândoi încearcă să-și forțeze destinul, fiecare dorind ce nu are și nu va putea păstra vreodată: Ion pământul, împreună cu apartenența la un alt mod de viață, Antek pe Jagna, frumusețea ideală râvnită de toți. În urmărirea scopului, ei sunt hărțuiți permanent de două fatalități, una tipică iar alta individuală, care îi fac să penduleze între stări emoționale extreme, fericire sau ură, fără cale de mijloc, fără reconcilierii. Fatalitatea tipică e lipsa pământului și lipsa de farmec a soției, după ce munca și greutățile au asprit-o iremediabil, iar cea individuală constă în firea violentă și pătimașă a eroilor, care îi

face să reacționeze dezastruos și previzibil în oricare circumstanțe. În ce privește pământul, cele două personaje sunt stăpânite de logica dură a realităților. Își doresc cu orice preț averea care le-ar asigura independența. Atitudinea lor față de ogor e însă dublă: îl muncesc cu dăruire și se comportă ca stăpânii lui, dar îi subjugă patima pentru el. Din punct de vedere social, le-ar asigura statutul de lider spre care tind și respectul unanim al comunității. Cele două personaje au o mare tensiune interioară, mereu sfâșiați între porniri contrare, nutrind constant dorința de a unifica polii dilemei în care se află. Acumularea de patimă îi duce la alienare, la suspendarea parțială a adevărilor imediate, la o înstrăinare de real trăită în miezul realului însuși. Fără pasiunile impetuoase, aspre și violente, de o forță elementară, pe care le simt, viața le-ar fi rămas dreaptă ca o brazdă de plug. Patimile lor se colorează în lumina păcatului, iar ambii autori, realist, îi lasă pradă unui foc interior cu atât mai devastator. Apoi amândoi recunosc în sinea lor că au greșit, realizând, speriați, drumul degradării pe care au pornit. Cei doi eroi reprezintă aceeași forță vitală clocotitoare și nestăvilită care poate amenința echilibrul comunității. Satul e martor colectiv, o voce care le comentează drama. Năuciți, cu mândria rănită, vor reacționa haotic, crezându-se singurele victime, pentru că, orbiți de focul interior, nu se mai văd cum sunt cu adevărat și nu mai judecă în mod clar consecințele purtării lor.

Cum spuneam, prin calitățile și defectele lor, acești eroi sunt destine emblematice pentru lumea rurală, reprezentanți ai unor generații succesive, cu aceleași preocupări. Portretizarea lor evită extremele și îndreptățește constatarea făcută polemic de Ibrăileanu în studiul despre Reymont, conform căreia țaranul e primitiv, dar complet, căci altfel n-ar da lumii, la a doua sau a treia generație, un Maiorescu ori un Anatole France.

BIBLIOGRAPHY

- [1]. Balotă, Nicolae, *De la Ion la Ioanide*, Editura Eminescu, București, 1974
- [2]. Beals, Ralph, *Introduzione all' antropologia culturale*, Bologna, Il Mulino, 1987
- [3]. Călinescu, Matei, *Cinci fețe ale modernității*, Editura Univers, București, 1995
- [4]. Greenslade, William, *Degeneration, Culture and the Novel*, Cambridge University Press, 1994
- [5]. Mănuacă, Dan, *Liviu Rebreanu sau lumea prezumtivului*, Editura Moldova, Iași, 1995
- [6]. Zăciu, Mircea, *Clasici și contemporani*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1994